

Tomczak, Andrzej

"Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa z XVI-XIX wieku", Warszawa 1981 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 28/2, 491-493

1983

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa z XVI—XIX wieku. Warszawa 1981 Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 286.

Akademia Górniczo Hutnicza im. Stanisława Staszica. Instytut Geodezji Górniczej i Przemysłowej — Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne — Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie.

Po drugiej wojnie światowej publikowano już w Polsce pomoce ułatwiające dostęp do materiałów kartograficznych tyczących jednego miasta. Można tu przypomnieć wydany w 1962 r. *Katalog planów miasta Łęczycy*¹, i opublikowane w 1978 r. *Źródła kartograficzne do dziejów Poznania*². Trzecią inicjatywę tego rodzaju stanowi recenzowana tu pozycja. Wymienione wydawnictwa różnią się między sobą przedmiotem i zakresem, służą jednak podobnemu celowi. Tego typu wydawnictwa publikowane bywają także w innych krajach, można tu wymienić choćby stosunkowo niedawno wydaną *L'évolution territoriale de Bruxelles. La cartographie de ± 1550 à 1840*³.

Recenzowany *Katalog* składa się z *Przedmowy* (od Komitetu redakcyjnego), szkicu Odlanickiego-Poczobutta *Z badań nad zabytkami kartograficznymi Krakowa*. I *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI—XIX wieku*, szkicu Janiny Stoksiak, *Zbiór dawnych map Krakowa w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie* oraz *Opisu inwentaryzacyjnego z ilustracjami dawnych map wielkoskalowych Krakowa*, poprzedzonego *Wykazem dawnych map Krakowa (XVI—XIX w.)*; uzupełnia recenzowaną pozycję *Wykaz instytucji posiadających dawne mapy Krakowa* i *Bibliografia*. Autorem *Opisu inwentaryzacyjnego* i uzupełniających części jest Zofia Traczewska-Białek, redaktorem naukowym całości — Michał Odlanicki-Poczobutt.

Autorzy przedmowy przypomnieli wartość dawnych map Krakowa i określili cel wydawnictwa: pomoc przy pracach nad aktualizacją mapy zasadniczej miasta a także „udostępnienie map w formie ułatwiającej korzystanie z nich [...] a zarazem chroniącej oryginały przed szkodliwymi dla stanu ich zachowania skutkami bezpośredniego posługiwania się nimi”. Stwierdzili także, że *Katalog* należy traktować, jako wstępną informację o zabytkach kartograficznych Krakowa i że szczegółową analizę tych zabytków znaleźć będzie można w kolejnym planowanym (już na 1981 r.) wydawnictwie kartografików krakowskich, które ma zawierać reprodukcję map w skali 1 : 1⁴.

Michał Odlanicki-Poczobutt przypomniał historię dotychczasowych badań nad kartografikami Krakowa a równocześnie szerzej rozwinął pewne informacje podane już w przedmowie (o projektowanym atlasie map Krakowa, o celach wydania *Katalogu*), dalej zapowiedział treść kolejnego szkicu (Janiny Stoksiak) zamieszczonego w *Katalogu*, wreszcie — w sposób dosyć ogólny — podał zasady zastosowanego w *Katalogu* opisu inwentaryzacyjnego map i wymienił te mapy, które jego zdaniem posiadają najwyższą wartość badawczą.

Janina Stoksiak stwierdziła, że większość (46 na 64) ujętych w *Katalogu* planów pochodzi ze zbiorów kartograficznych Archiwum Państwowego w Krakowie, co

¹ A. Tomczak: *Katalog planów miasta Łęczycy*. Ilustrowany Katalog źródeł kartograficznych do historii budowy miast polskich. Warszawa, zes. 7, 1962.

² *Źródła kartograficzne do dziejów Poznania. Katalog wystawy. Wrzesień — październik 1978*. Poznań 1978. Też: *Katalog archiwalnych planów miasta Łomży 1619—1914*. Oprac. D. Godlewska. Warszawa 1975.

³ L. Danckaert: *L'évolution territoriale de Bruxelles. La cartographie de ± 1550 à 1840*. Bruxelles 1968.

⁴ Zob. o tym szerzej M. Odlanicki-Poczobutt, Z. Traczewska-Białek, K. Walocha: *Atlas dawnych map Krakowa*. „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej, Geodezja”, z. 74, Kraków 1982.

skłania ją do krótkiego nakreślenia historii tych zbiorów. Sporo miejsca w jej rozważaniach zajmują ubolewania spowodowane zaginięciem (już po drugiej wojnie światowej) cennych map, które powinny wzbogacić omawiane zbiory.

Zofia Traczewska-Białek w swoim opisie inwentaryzacyjnym ujęła 64 mapy Krakowa. Są to wyłącznie plany całego miasta. Najstarszy „jezuicki” pochodzi z 1595/1596 r., ostatni — z 1900 r. Układ całości jest chronologiczny, plany będące przeróbkami starszych umieszczono jednak (bardzo słusznie) bezpośrednio po planie stanowiącym dla nich pierwowzór. A więc np. po *Planie pruskim Krakowa i okolic z 1794 r.* (poz. 23) figuruje *Plan Krakowa z około 1809 r.* (poz. 24), ponieważ co do zasięgu i treści jest z poprzednim niemal identyczny. Następna natomiast pozycja (25) zawiera kolejny *Plan pruski Krakowa z 1794 r.*

Opis każdego planu, poprzedzony numerem kolejnym w *Katalogu*, składa się z czterech części: 1 — hasła, to jest krótkiego, kilku wyrazowego określenia planu („plan pruski”, „plan jezuicki”) wraz z datą roczną powstania („z 1772 r.”); 2 — właściwego opisu inwentaryzacyjnego (tytuł oryginalny, dane o wykonawcy, skali, sposobie wykonania, treści, legendzie); 3 — danych geodezyjnych (skala rozwiązywania, jednostki miar, orientacja, podstawy pomiaru, ocena wartości pod względem geodezyjnym); 4 — danych archiwalnych (miejsce przechowywania oryginału, kopii) oraz bibliograficznych (odesłanie do odpowiednich pozycji bibliografii umieszczonej na końcu *Katalogu*). Każdy plan ujęty w *Katalogu* posiada też reprodukcję.

Publikacja ma ułatwić dostęp do planów Krakowa także czytelnikowi zagranicznemu. W związku z tym tytuł *Katalogu*, wykaz dawnych map Krakowa oraz hasła w opisie inwentaryzacyjnym każdego planu podano w 4 językach: angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. W tych też językach zamieszczono na końcu *Katalogu* streszczenie.

Całość wydrukowano (w Drukarni Wydawniczej w Krakowie) bardzo starannie, na papierze kredowym, uzyskując dosyć dobrą czytelność reprodukowanych map. Efekt osłabia jednak znaczne pomniejszenie wielu map.

Znakomicie rozwiązano układ graficzny. Każdemu planowi poświęcono co najmniej dwie strony: na stronie parzystej umieszczono opis inwentaryzacyjny, na sąsiedniej, nieparzystej — reprodukcję opisywanego planu (niekiedy na kilku kolejnych stronach). Z lewej górnej strony figuruje zawsze duża czionką wydrukowany kolejny numer planu, obok — z prawej strony — hasło, poniżej — oddzielone światłem — dalsze trzy główne części opisu. W nielicznych wypadkach, gdy opis nie mieścił się na stronie parzystej, przenoszono go na stronę nieparzystą poniżej reprodukcji.

Omawiane wydawnictwo należy niewątpliwie do udanych, pomnaża skromny dotychczas dorobek w zakresie pomocy archiwalnych i bibliotecznych, służących docieraniu do kartografików miejskich, a także cieszy wszystkich historyków kartografii i miłośników przeszłości Krakowa, chociaż nie spełni, jak można sądzić, wszystkich celów założonych przez redaktora i autorów, nie wyeliminuje bowiem korzystania z oryginałów map, których reprodukcje zamieszczono w *Katalogu* w zmniejszeniu. Szczególnie udane są opisy inwentaryzacyjne poszczególnych planów. Mniej zadawalają części wstępne. Przede wszystkim nie sprecyzowano w nich jasno zakresu *Katalogu* i zasięgu przeprowadzonej dla jego opracowania kwerendy. Tylko z niektórych sformułowań wynika, że ujęto w nim wyłącznie plany Krakowa przechowywane w zbiorach krakowskich; plany z innych zbiorów polskich lub zagranicznych dołączono jedynie wówczas, gdy ich kopie rękopiśmienne lub mechaniczne trafiły wcześniej do Krakowa. Stąd w wykazie instytucji posiadających dawne mapy Krakowa wymieniono instytucje krakowskie: Wojewódzkie Archiwum Państwowe (zresztą z nazwą już nieaktualną), Bibliotekę Jagiellońską, Muzeum Historyczne m. Krakowa i Muzeum Narodowe;

obok zaś Kriegsarchiv w Wiedniu, Bibliothéque Nationale w Paryżu, Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie, czy Krigsarkivet w Sztokholmie. Pominęto natomiast — chyba przez przeoczenie — instytucje polskie poza Krakowem, np. Archiwum Kolegiaty Łowickiej (poz. 11). Użytkownik *Katalogu* nie wie jednak, czy uwzględnione w nim plany przechowywane w tych instytucjach wyczerpują ich kartografika krakowskie? I czy nie ma innych w Europie instytucji archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych, które takie kartografika posiadają. Jeżeli istotnie przed opublikowaniem *Katalogu* nie przeprowadzono w ważniejszych przynajmniej zbiorach — choćby drogą ankiety — kwerendy planów Krakowa, to wartość *Katalogu* oczywiście maleje.

Nie potrzebne są w części wstępnej pewne powtórzenia stwierdzeń znajdujących się w przedmowie i w części pióra Michała Odlanickiego-Poczebutta. Nie ma uzasadnienia, by osobną część wstępu poświęcać na omówienie zbioru dawnych map Krakowa w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Krakowie, choćby z tego Archiwum pochodziła większość opisanych w *Katalogu* planów. Trzeba było natomiast omówić krótko wszystkie zbiory krakowskie, z których plany pochodzą. Natomiast stwierdzenie Janiny Stoksik, że „akcja gromadzenia w Archiwum Państwowym operatów katastru galicyjskiego budzi wiele zastrzeżeń” oraz apele do odpowiednich instytucji, aby przekazały posiadane materiały katastralne z różnych powiatów do Archiwum w Krakowie — w ogóle w *Katalogu* nie powinny się znajdować.

Nie wszystkie też opisy inwentaryzacyjne w pełni zadawałają. W opisie np. planu oblężenia Krakowa przez Szwedów zaczerpniętego ze znanego dzieła Pufen-dorfa podano jako wykonawcę Dahlbergha. Dahlbergh rzeczywiście na planie się podpisał, bo on sporządził rysunek, według którego ten plan wyszychowano. Natomiast czy mógł być właściwym autorem planu? Pod Krakowem wcale nie był, co więcej w 1655 r. w ogóle nie było go w Polsce. Mógł więc co najwyżej sporządzić (ale już znacznie po 1655 r.) kompilację z materiałów kartografów szwedzkich którzy byli pod Krakowem, lub skopiować gotowy, wykonany przez nich w 1655 r. plan. Stąd rozważania o technice pomiaru przy opisywaniu planu Dahlbergha właściwie nie mają sensu.

Opublikowanie *Katalogu* prowadzi do refleksji nad rozwojem kartografii dawnej stolicy Polski w minionych epokach. Otóż wypada stwierdzić, że kartografia ta była we wczesnym okresie słabo rozwinięta. W *Katalogu* figuruje tylko 10 pozycji sprzed 1772 r., a są w tym także późniejsze przeróbki. Kartografię sprzed najazdu szwedzkiego w 1655 r. reprezentuje tylko jeden plan jezuicki z 1595/96 r. Dla miast Prus Królewskich, Gdańska i Torunia, zachowało się z tego okresu o wiele więcej zabytków kartograficznych.

Andrzej Tomczak

(Toruń)

Julian Dybiec: *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860—1918*. Wrocław 1981 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 216, nlb 2. 4 tabl.

Polska Akademia Nauk. Wydział I Nauk Społecznych.

Dziewiętnastowiecznemu mecenatowi naukowemu i oświatowemu na ziemiach polskich poświęcano dotąd niewiele uwagi, a większość ukazujących się opracowań omawiała wymienione zagadnienie w odniesieniu do terenów dawnego zaboru pruskiego i rosyjskiego. W nielicznych pracach, dotyczących opieki społecznej nad nauką i oświatą w Galicji XIX w., zajmowano się raczej wąskimi problemami szczegółowymi. Publikacje te nie dawały pełnego obrazu, a raczej wskazywały potrzebę przeprowadzenia szerszych badań poświęconych tej tematyce. Książka Juliana Dybca, która jest próbą całościowego omówienia zagadnień me-